

**ЗВЕРТАЮЧИ ПОГЛЯД ДО СХОДУ
В ПОШУКУ МОРАЛЬНИХ УСТОЇВ:
ЛІТУРГІЙНА МУДРІСТЬ
І ЗАХІДНІ СПОЖИВАЦЬКІ ПРАГНЕННЯ**

Семінарія св. Володимира в Нью-Йорку оголосила про план ґрунтового перегляду своєї навчальної програми, передбачаючи створення більш пасторально зорієнтованої богословської освіти. Оскільки Семінарія св. Володимира – одна з найвизначніших на Заході православних шкіл, така зміна навряд чи може пройти непоміченою, особливо коли доходимо до такого-ось пункту: «Нарешті, замість викладання спеціального курсу етики, у новому навчальному плані етика буде повністю інтегрована в кожен курс»¹. Здається, що цим формулюванням статус етики підвищують, але якщо зважити на те, що в Семінарії св. Володимира роками не викладали жодного формального курсу етики, – а такий факт виразно свідчить про те, як сильно православ'я старається сформулювати власне моральне богослов'я, – цей план, за яким етика раптом з'являється в усій навчальній програмі, може бути не такою вже й невинною пропозицією. Є достатня підстава вважати, що на ділі реформатори навчального плану роблять прямо протилежне до того, що планують. Не кажу вже про те, що план розпорошити, приміром, курс зі Святого Письма чи патристики не знайшов би підтримки в семінарії. Ці предмети є невід'ємною частиною східного християнства, а отже, дискурс, пов'язаний з ними, не може бути підпорядкованим. Проте з етикою річ інша. Здається, ніби «включення» її до інших предметів, довіра до яких вища, є єдиним способом, у який ми можемо її зрозуміти. Ми в православному богослов'ї навмисно тримаємо етику в статусі «іноземця з правом постійного проживання», щоб не розуміти її. План Семінарії св. Володимира продовжує таку політику, передбачаючи більше [етичних] дискусій, але без більшого дискурсу. «Планувальники» навчальної програми просто не зважають на відмінність між дискусією і дискурсом.

Нижче я покажу, що таке уникання дискурсу насправді є значно гіршим, ніж здається. Існує небезпека, що етика, будучи підпорядкованою чомусь іншому, перетвориться на набір проблем і теорій, стане темою-

---

¹ Див.: "Three Pillars" of the new curriculum <<http://www.svots.edu/newcurriculum/threepillars.html>>.

примарою, полишеною академічно напризволяще. Семінарія св. Володимира фактично впроваджує в життя дуже модерний підхід до цієї дисципліни. Саме модерність розглядає етику як набір принципів та ідей, не пов'язаних із жодною традицією, некогерентних, а отже, як дисципліну, зовнішню щодо самої себе. Критика Аласдера Мак-Інтайра наче націлена на цю ситуацію в православ'ї, де традиція – це гасло, але практика зовсім інша.² Насмілюся поставити питання ще гостріше. Випадок зі Семінарією св. Володимира є не тільки прикладом розгубленості східних християн у пошуку власної етики, – це приклад відмови від моральної теорії під видом отримання її звідкись поза нею самою, тобто з літургійного богослов'я, патристики, богослов'я ікони чи якогось іншого з характерних аспектів традиції – звідкіля завгодно, а отже звідусіль, крім самої моральної теорії. Філософ з Оксфорду Сімон Блекберн показав, що така відмова загрожує етичним розмірковуванням не менше, ніж релятивізм, атеїзм чи думання в категоріях «смерти Бога».³ Цією загрозою є літургійна й патристична відокремленість. А думати, що нам допоможе літургійна мудрість, коли ми маємо таку нехоть до етичної теорії, – це ще одна помилка. Крім того, я вважаю, що відречення від філософського богослов'я в Росії перед революцією та в Парижі до 1930-х років, разом із з торжеством неопатристичного стилю богословлення, який практикували Георгій Флоровський, Олександр Шмеман та Йоан Меєндорф (усі блаженної пам'яті), поставило східних християн у скруту щодо етики в час, коли питання життя, особистості та екології є вкрай нагальними. Побожуюся, що неопатристичний поворот перетворив нас на Заході на музей. Ніхто не очікує від східного християнства морального богослов'я! І ця відсутність очікувань має нас глибоко тривожити. Отож, я дуже коротко розгляну цю нехоть до етики й спробую запропонувати якесь вирішення. Не можу вдаватися тут у деталі того, як ми дійшли до цього стану (це інше дослідження), але думаю, що вирішення полягає в поверненні до ідеї літургійної мудрости (Софії) як формальної основи етичної теорії, і то в спосіб, який визнали би Володимир Соловйов і його послідовники.⁴

Наша проблема аналогічна до тієї, про яку вже понад 30 років говорить видатний реформований протестант Стенлі Гауєрвас. Церква, каже він, мусить бути тим, чим вона є, і мати відвагу протистояти світові. Якби ми не соромилися свого християнства, то нам не треба було би стільки

² Alasdair MacIntyre. *How Moral Agents Became Ghosts or Why the History of Ethics Diverged from That of the Philosophy of Mind* // *Syntheses* 53 (1982) 295-321.

³ Simon Blackburn. *Being Good: A Short Introduction to Ethics*. Oxford 2001, с. 9-29.

⁴ Paul Valliere. *Russian Religious Thought and the Future of Orthodox Theology* // *St. Vladimir's Theological Quarterly* 45/3 (2001) 227-241.

трудитися над питаннями добра і зла, як це змушений робити світ з його секулярною розважливістю. Наші практики, відправи й наративи, якими ми живемо, ясно вказували б нам, як ми маємо жити. Гауервасове порівняння Церкви з казкою *Watership Down* («Вотершипський пагорб») ілюструє, наскільки ми є спільнотою, чесноти й характер якої основуються на оповістях.⁵ Центральним у його міркуваннях є твердження, що Церква повинна радше *бути* етикою, ніж *мати* етику. Церква стає видимою в діях – доброті, дружбі та братерстві.⁶ Церковні практики спрямовані на те, щоб виховувати активних і діяльних вірних, що виходять у світ і зберігають при цьому свою ідентичність членів церковної спільноти.

Не дивно, що більшість православних етиків на Заході зазнали Гауервасового впливу й застосували його риторику до Східної літургії. Літургія містить теорію і практику праведного життя. Нам треба тільки звернути увагу на своє богослужіння. «Будьмо уважні» сприймається як буквальна етична порада. Цю просту «редукцію до проповіді» легко побачити в книжці Джозефа Вуділла «Братство життя»⁷. Він каже, що православне моральне богослов'я корениться в літургії: церковні практики впорядковують нашу поведінку й визначають для неї горизонт. Він доводить, що християнський Схід посідає етику чеснот, основу на літургії. Богослужіння точно вказує, як нам бути у світі. Теоретичним прикладом йому слугує *Ліствиця*, прочитана як реальний опис набуття чесноти. Авторитет цього тексту та його місце у великопосних службах вказують на те, що настанови мають радше конкретний характер, ніж метафоричний. Він має радше формувати, ніж надихати. Як конструктивний приклад Вуділл наводить чин вінчання. Тут є набір текстів, що показують Церкву, яка розуміє себе як спільноту чесноти, основу на Божих заповідях (обряд багатий наказами), та наставляє себе у власних традиціях. Церква – як спільнота, вихована на оповістях, – навчає себе бути тим, чим вона є: у цьому випадку – спільнотою люблячих подружжів і сімей. Складність завдання в тому, що про ці чесноти треба говорити вірним, які вже не усвідомлюють себе тими, хто керується цими Божими заповідями, і вже не виводять своєї ідентичності зі спільної оповісті. *Ліствиця* розрахована на монастирську спільноту, тимчасом як чин вінчання передбачає впровадження нової пари в спільноту подружжів, що

⁵ Stanley Hauerwas. *A Community of Character: Toward a Constructive Christian Social Ethic*. Notre Dame, IN 1981, с. 4-35.

⁶ Там само, с. 11. Отже, Церква не може набувати ліберального характеру й залишатися при тому вірною своїй оповісті та практикам.

⁷ Joseph Woodill. *The Fellowship of Life: Virtue Ethics and Orthodox Christianity*. Washington, DC 1998.

вірують так само. Жоден із текстів не має на гадці життя в секулярному плюралізмі. Тому чесноти, про які йдеться в цих текстах, досить тяжко впроваджувати у життя, оскільки ми не різнимося від своїх секулярних ближніх, коли доходить до ретельного дотримання Божих заповідей. Ми йдемо на такі самі компроміси зі світом у життєво важливих моральних діях, як-от: війни, розлучення, контрацепція, аборти, евтаназія тощо. Нас теж затягує динаміка споживання та перетворення на товар, яка тепер є визначальною на Заході.⁸ Наші звички та смаки формуються більшою мірою за шаблонами споживання, ніж за зразками з літургії. Це стане очевиднішим, коли я звернуся до візуального виміру споживацьких шаблонів, але передовсім [необхідно зазначити, що] в замкненій спільноті існує проблема ідеалізування літургії.

У діаспорі східні християни в багатьох випадках є повністю закритими й недоступними. Це явно видно з турботи про «чистоту» нашої спільноти, яку ми виявляємо в неділю, оскільки зберігаємо відмінну мову й зовнішність, стаючи практично непроникними для сторонніх. А в понеділок ми повертаємося до себе на роботу, повністю адаптуючись до її вимог щодо зовнішньої поведінки та відповідної мови. Явище такої недільної національної твердині, що від понеділка до п'ятниці поступається бізнес-циклові, виразно бачимо в православних спільнотах Сполучених Штатів, Канади, Австралії – там, де «секулярна літургія» має особливо сильний вплив на формування наших бажань, аж до тої міри, що недільна Літургія починає здаватися мало не фантазією. У цих випадках гроші «пахнуть» сильніше, ніж ладан, адже літургія Церкви здатна бути підпорядкованою секулярним практикам (одною з яких є етніцизм). Це підпорядкування стається легко, майже непомітно. Описана вище проблема етики є, як здається, наслідком надто ідеального погляду на літургію, або, точніше, наслідком наголошення на її зовнішніх практиках без такого ж наголошення на практиках внутрішніх, які формують вірних. Ми говоримо тут про моральні чесноти й характеротворчу діяльність, які відділяють вірних від секулярного середовища. І хоч ми дійсно маємо конкретну літургію, не варто очікувати від неї чогось у практичному житті.⁹ Православна етика чеснот не спрямована на цю розколину між внутрішнім і зовнішнім життям, і це головним чином тому, що вона припускає, ніби недільна Літургія справді спрямована на нашу секулярність і що питання

⁸ Див.: Vincent J. Miller. *Consuming Religion: Christian Faith and Practice in a Consumer Culture*. New York 2004.

⁹ Див.: Theo Hobson. *Contra Hauerwas* // *New Blackfriars* 88 (№ 1015) (2007) 300-312. Виглядає, що проєкт літургійної етики підтверджує критику, яку Гобсон спрямовує на Гауерваса.

етики можна підпорядковувати іншим дисциплінам та одержати з того позитивні результати.

Розкрию свої карти. Боюся, що наша літургія не така потужна (*вже не така потужна*) та що ми займаємося етикою, позбавленою і форми, і змісту. Намагатися видобути етику з літургійного богослов'я – помилка. Це рівнозначно тому, щоб говорити про діло майже в той самий спосіб, що й про дорогий, але ні до чого не придатний дарунок (в англійській мові такий дарунок означають ідіомою «білий слон»). Православна етика чеснот передбачає спільноту, діяльність якої нагадує дарування «білого слона». Це ефемерні моральні дії, які існують і мають сенс у нашій спільноті та в рамках нашої оповісти, але їх важко перенести на наше світське життя, – те життя, яке справді володіє нашою увагою. Це означає, що східні християни в конкретній етичній практиці не є в кращому за будь-яку іншу християнську спільноту на Заході становищі.¹⁰ Ми також не готові до публічної дискусії про припинення життя, генетичні маніпуляції, повторне подружжя, одностатеві союзи, яка тепер ведеться в більшості технологічних суспільств, – незважаючи на наше богослужіння і той факт, що воно відокремлює нас та обдаровує такою чутливістю, яка мала би зробити дискусію про ці речі зайвою в нашому середовищі.¹¹ Однак сумна правда полягає в тому, що нашу чутливість формують бажання, які є за межами літургії. Хоч би коротко торкнувся цього питання.

Секулярне мислення структурує наше моральне мислення, і це стається під впливом «отоварення» та маркетингу. Ми від самого малечку навчені ходити по колу «хочу – купую – викидаю», що є типовим для Заходу. Наші бажання та сподівання структуруються довкола речей, речевости. Це сила, яка розхитує традиції та поглинає їх. Релігію та релігійні практики представляють як особисту справу – на тому ж рівні, що медикаменти чи косметику для зацікавленого споживача. Етика також є просто одним із багатьох корисних для «управління» споживацьким способом життя товарів. Динаміка споживацтва пов'язана також із новою епістемологією, що так само роз'їдає релігію. Це цифрова реальність фільмів і музики та швидке поширення екранів у громадському й особистому просторі. Ми є ультравізуальною расою. Людей, що народилися після 1982 р. (покоління Y), навіть називають «скрінейджерами». Наше відчуття приналежності, яке

¹⁰ Намагання Московського Патріархату поставити соціальну справедливість на передній край своїх дискусій, і то не в спосіб, що копіював би Захід, опосередковано підтверджує: неопатристичному богослов'ю не вдалося здійснити ідею якогось окремого, відмінного від інших включення східних християн у соціальні справи. Див.: Moscow: la justice sociale au centre des préoccupations de l'Église // *Service Orthodoxe de Presse* 317 (2007, квіт.) 4-6.

¹¹ Це, безсумнівно, є одним із пробних каменів славного нарису Олександра Шмемана «За життя світу» (Alexander Schmemmann. *For the Life of the World*.² Crestwood, NY 1977).

колись визначалося місцем народження, тепер визначається зареєстрованістю в мережі, де ми йдемо звідкілься у нікуди. Це є цифрове «ніде» з власними образами та словником, замкнутий і штучний світ. Ми можемо очікувати, що наш спосіб думання дедалі більше взоруватиметься на постхристиянські образи того світу. Чудовим прикладом цього є фільм «Матриця», у якому людське життя поміщено в ілюзію, створену машиною. Людське і штучно створене – взаємозамінні. Віртуальне є реальним.¹² Герої, які піднімаються на боротьбу з машинами, ведуть її на умовах тих же візуальності та цифрової реальності, що їх вони й намагаються подолати. Їхня плоть переміщується у віртуальність завдяки послідовності високошвидкісних дій, у яких людське тіло переходить у віртуальне тіло; герой-спаситель фільмів стає дигітально прозорим, іконізованим у сценах боїв, що змішують Христове преображення з перетворенням самурая. Особу редуковано до форми іграшкової фігурки. Такий вид трансцендентності – через нереальну дію – визначає епістемологію світу відеогри, неодмінного і всюдисущого тепер у північноатлантичному та японському суспільствах.

Те саме стосується серії книжок і мультфільмів *The Ghost in the Shell* («Примара в обладунках»), яка виразно показує цю нову епістемологію як вихід поза межі плоті й перехід у машину.¹³ Люди, тварини й роботи тут рівні й взаємозамінні у своїх вчинках та просторі. Людина може переносити свій дух у безстатеве штучне тіло, і при цьому людське тіло буквально розсіюється. Ситуація цілковито картезіянська й космополітична: тіло тотожне дії. Тут панує атмосфера збудження і пригніченості водночас. «Я» завжди перебуває як не на певній стадії переміщення кудись, то в порожнечі, й завжди в стані руху. І незрозуміло, чи хтось узагалі може посідати тут власні дії, оскільки людський чинник разом сумнівний і майже нерозпізнаваний. Ось що криється за шумом і гамом анімації.

¹² Див.: James L. Ford. Buddhism, Christianity and 'The Matrix': The Dialectic of Myth-Making in Contemporary Cinema // *The Journal of Religion and Film* 4.2 (2000) або на: <<http://avalon.upomaha.edu/jrf/thematrix.htm>>. Щодо здатності фільму стимулювати інтелектуальний «кросвер» див. антихристиянське трактування на: <<http://www.christianitymeme.org/matrix.shtml>>, або ж прохристиянське тлумачення на: <<http://www.ctlibrary.com/ct/2003/december/23.63.html>> та <<http://www.ctlibrary.com/ct/2003/mayweb-only/51.0f.html>>, або ж допис до *Evangel Society* про любов і надію, редуковані (інструменталізовані) у фільмі «Матриця. Перезавантаження» до не більш ніж сексуальних стосунків (Keith Miller. Reexamining Reloaded: A Christian Perspective on the Matrix Trilogy <<http://www.evangelociety.org/miller/matrix.html>>).

¹³ «Примара в обладунках» надихала «Матрицю» і перевершує її в епістемології переходу плоті в машину. Див. офіційний веб-сайт: <<http://www.manga.com>>; <<http://www.ghostintheshell.com>>, або ж: <http://en.wikipedia.org/wiki/Ghost_in_the_shell>. У філософії автора Мамору Ошії на сайті: <<http://www.gofishpictures.com/GITS2/main.html>> йдеться про світ людино-тварино-машинної взаємозамінності й рівності. Його поклики на Декарта не випадкові. Це постмодерний дуалізм та візуальність.

«Матриця», граючи на богослов'ї звільнення з полону й отримуючи зиск, усе ж не може звільнитися від динаміки самої торгівлі.¹⁴ «Примара в обладунках» прославляє розсіяння «я» в штучності й навіть не намагається спинити динаміку переходу людини в тварину чи машину. Перехід від реального до віртуального, від плоти до пікселів – ось про що толкують ці фільми. Це й не дивно, бо зображення способу такого переходу є най-промовистішою рисою візуального втілення ідеології споживання.

Суть моєї критики така: думка, що літургійне богослов'я може запобігти цим ретельно структурованим та «оцифрованим» бажанням, є хибною. Так само не може воно представити й набір контрпрактик, достатньо сильних для того, щоби спинити наше опускання до сил ринку, як розумів опускання душі Платон у «Республіці» (VI) і як засвідчує наш парохіяльний досвід. Те, що православ'я продовжує уникати етичної теорії, також є помилкою і відображає неправильне «прочитання» нашої ситуації. Ми ввійшли в стан «пасивної дезінтеграції суспільства» – власне той стан, який передбачив В. Соловйов, побувавши 1875 року в Лондоні й побачивши на власні очі невдачі ліберально-демократичного суспільства. Це була доленосна подорож, бо вона переконала його, що тільки етика, просякнута християнською традицією, може врятувати нас. Наступних 20 років він працював над тим, щоб створити таку етичну філософію. У «Виправданні добра» він намагався визначити набір достовірних ознак, які були б завжди й усюди моральними та вартими довіри. Він шукав таких речей і таких дій, які б спрямовували нас до Бога та знання того, що для нас добре і відповідне, без зусиль, що ними позначені такі пошуки в інших етичних системах. Він звернувся до того, що інстинктивно, вроджене, безпосереднє та підсвідоме, до того, що є цілковито добре в природі та людських діях. Еволюція в природі є однією з таких дій, що виявляють добро. Алмаз – приклад об'єкта, що перевищує свої складники (вуглець у графіті – аж ніяк не те саме, що вуглець в алмазі, оскільки кристали останнього можуть відбивати світло). Кожна жива істота ще вища, оскільки вона вказує на життя поза собою. Людська пам'ять являє нам ще вищий рівень добра, оскільки є даром, що дозволяє нам обдумувати майбутнє. Однак найчудовішими прикладами добра є жалість і співчуття, оскільки ці почуття роблять нас здатними дивитися на інших, як на самих себе.¹⁵ Вони дозволяють перевершити етику як таку і вийти поза її рамки.

¹⁴ Див.: Matthew Garrahan. *The Matrix: Recapitalised* // *The Financial Times*, № 36 259 (2006, 18 груд.) 8, 1-8. Дохід фільмів становив понад мільярд доларів, що їхній продюсер Джоел Сілвер приписує внутрішньому впливові фільмів на глядацьку аудиторію.

¹⁵ Vladimir Solovyov. *The Justification of the Good: An Essay on Moral Philosophy* / перекл. E. Dudington, ред. Boris Jakim. Cambridge 2005, с. 53-61.

Перевершення етики – єдина дія, яка може зруйнувати наші секулярні звички та бажання. Моя наведена вище критика стосується саме виведеної з літургії етики, яка би претендувала на те, що вона переступила межі етики, не ввійшовши спершу в етику. Такий тип мислення обходить питання «іншого» та нашої відповідальності перед іншими.¹⁶ У Соловйова теорія морального почуття, навпаки, робить це питання першорядним і невідворотним.

На завершення звернуся до одної дії, яка виходить поза межі етики як такої, – дії, що кваліфікується як моральне почуття і може набувати літургійного обрису, протистоячи динаміці «отоварення». Ця дія – прощення. Чудовий приклад маємо в «Злочині і карі» Федора Достоєвського, у вчинках Соні. Згадаймо, що саме вона протистоїть прагненню Раскольникову бути ще одним Наполеоном, винятком із морального закону. Вона схиляє його до того, щоб він публічно зізнався, і це перед нею він падає на коліна. Вона обертає в інший бік хаотичні й темні дії, які нищать його, що їх представлено також із літургійними алюзіями. Згадаймо образ дверей у сцені, коли Раскольников входить у квартиру Олени Іванівни й убиває її та її сестру. Коли несподівано приходить поліція, він опиняється в пастці за тими дверима, і тільки завдяки випадку йому вдається втекти тими дверима. Ця сцена – наче похмура пародія на іконостас і пересування диякона під час літургії. Однак Соня – цілковито реальна й неспародійована, коли вимовляє надважливі слова: «Ох, Родіоне, що ж ви, що ж це ви собі заподіяли?» Становище злочинця набагато гірше, ніж становище жертв. Раскольников – антипод образу Жениха, антипроцесія ікони у Великий понеділок, тимчасом як дії Соні повільно розвертають цю ходу в протилежний бік. Ще потужнішою є присутність Соні наприкінці роману, коли вона впливає на Раскольника на відстані, завдяки чому він врешті-решт приходить до покаяння. Її дії в цих завершальних сценах – яскравий зразок відповідальності, що долає оману.

Соня цілком фізично етична. Словом, вона «софійна». По суті, Достоєвський зафіксував літургійну мудрість поза рамками церкви та обряду. Дії цієї жінки не мають нічого спільного з «білим слоном».

Цей роман розглядають переважно як кримінальну історію, однак, з богословського погляду, він демонструє «форму» і «зміст», яких ми шукали

¹⁶ Цю неспроможність вийти поза межі етики, виходячи зі самої етики, видно у «Свободі моралі» Христоса Яннараса (Christos Yannaras. *Freedom of Morality* / перекл. E. Briere. Crestwood, NY 1984). Він усуває поняття етики, а щоб його заступити, звертається до літургійних образів і практики. А виходить із цього благочестя, для якого досить самоопанування. Мета Яннараса: досягти свободи поза обмеженнями природи через літургійний етос – не підноситься понад цю одну чесноту. Про це див.: Joseph Woodill. *The Fellowship of Life*, с. 71.

від початку. Він зображає дії, що перевершують етику як таку, – позалітургійно, віч-на-віч. І не випадково історія закінчується тим, що Раскольников готовий опанувати себе, недалекої того, щоб стати на шлях Сониної доброти. Самоопанування і душевна чутливість – саме те, чого треба, щоби йти проти споживацьких пожадань. Нам треба звертати погляд до Достоевського, щоб надихати свою моральну теорію. Недарма Соловйов сприймав його саме в такий спосіб.¹⁷

З англійської мови переклала Рената Кивелюк.

---

¹⁷ V. Soloviev. Three Addresses in Memory of Dostoevsky // *The Heart of Reality: Essays on Beauty, Love, and Ethics* by V. S. Soloviev / перекл. V. Wozniuk. Univ. of Notre Dame Press 2003, с. 4–6.

Selected materials of the Conference

'ENCOUNTERS BETWEEN THE EUROPEAN EAST AND WEST:

A THEOLOGICAL PERSPECTIVE'

Leuven, Belgium, May 10-13, 2007

After the fall of the 'iron curtain', which had divided Europe into two antagonistic camps, a wide-ranging process of intensive cooperation between former rivals began. Active contacts among researchers, including theologians, represented one of the important achievements of this phenomenon. Although students from Eastern and Central Europe had started studying theology at Western universities nearly twenty years earlier, this fact, in and of itself, had not yet become a subject of systematic and scholarly investigation. For this reason the Rector of the Ukrainian Catholic University (UCU), Father Borys Gudziak, PhD, proposed the holding of a conference at which this subject could be examined and UCU graduates who had continued their studies abroad would be afforded an opportunity to meet and exchange views. The initiative was supported by the Theological Faculty of one of the world's oldest Catholic universities – Leuven University (KULeuven) – and by the Benedictine Monastery of the Holy Cross in Chevetogne (Belgium), which is well-known for the industriousness of its monks in the ecumenical sphere and for its support of the Byzantine tradition. These institutions became the co-organisers of the Conference 'Encounters between the European East and West: a Theological Perspective' that took place at the KULeuven and at the Chevetogne Abbey in 2007.

Through participation in the conference, UCU graduates who had continued or completed their studies at different universities in Italy, Germany, Poland, the Netherlands and in other countries, were provided an opportunity to share their experiences and to compare different systems of theological instruction. Father Gudziak attended the conference and took an active part in all discussions. The conference also involved staff members and students of KULeuven, Chevetogne monks and others who were interested in the above questions. The working language of the conference was English.

Four presentations from the conference that reflect the wide spectrum of issues discussed in Belgium have been translated and are to be discussed.

In the presentation 'Chevetogne: Its Origins and Orientations', Father Tadei Barras, a monk from Chevetogne, summarizes the history of the founding and development of the Chevetogne Abbey. In his remarks, he emphasizes the contribution of Metropolitan Andrey Sheptytskyi to the establishment of this important ecumenical centre.

Another monk from Chevetogne, Father Thomas Pott, PhD, in a presentation entitled 'Sacramental Understanding of the Church, between East and West', focuses on the contemporary problem of theological dialogue between Orthodox Churches and Roman Catholic Church. The speaker points to how differences in sacramentology may lead to divergent ecclesiological models.

Two presentations deal with theological education. A short paper by Dragos Mirsanu, 'Gaining and Losing: Reflections upon Contemporary Orthodox and Catholic Theological

Education, discusses some of the tensions arising between vocational and academic emphasis in the process of teaching and studying theology. In the presenter's opinion, Orthodox educational institutions, as a rule, focus on the former, whereas Catholic institutions tend to the latter. Thus, a question arises in relation to what a student might gain – and what he or she might lose – in the process of transferring from one educational environment to another.

In his presentation 'Looking to the East for Our Morals: Liturgical Wisdom and Western Consuming Desires', Father David Pratt takes up the problem of teaching ethics in Orthodox educational institutions. The presenter is of the opinion that the further isolation of Orthodoxy from ethical theory is essentially misguided, reflecting, possibly, an inadequate appraisal of the current situation.

Taras Khomych